

UTOLSÓ TALÁLKOZÁSAIM TITÓVAL

STEVAN DORONJSKI
EMLÉKEZÉSEI

Más elvtársakhoz hasonlóan Stevan Doronjski, a JSZSZK és a JKSZ Elnökségének tagja is arra hivatkozott nyilatkozatának kezdetén, hogy felidézve a Titóval való utolsó találkozásokat sok más, korábbi eseményről is szólnia kell:

„Tudom, kötelességem a Tito elnökkel való utolsó találkozásaimról beszélni. Ám ha ezekre gondolok, önkéntelenül is emlékezetembe tolnak más, régebbi emlékek is... Az utolsó találkozások többnyire Karadordevón játszódtak le. Egyébként számtalanszor találkoztunk ezen a helyen, számtalanszor beszélgettünk a legkülönbözőbb dolgokról. Ilyen esetben Tito elvtárs kifejtette gondolatait, elképzeléseit, s gondolatainak gazdagsága engem is, másokat is új föladatokat vállalására serkentett... Nem tehetem meg, hogy ezek közül legalább egyet ne említsek meg...”

Nem véletlenszerű, hogy Stevan Doronjski régebbi dolgokról is kívánt beszélni. Akkor lépett a kommunisták soraiba, amikor Tito a JKP élére került: Tito harcosainak sorában állt 1941-ben, a háború kezdetén; a háború befejezése után — mint maga mondja — mint „fiatal káder”, az ifjúsági szervezetben vállalt különböző megbízásokat, majd évekig különféle állami és párttisztviselőket töltött be Vajdaságban. Később köztársasági, majd szövetségi szinten kapott megbízásokat. Így hát gyakran volt Tito közelében, gyakran volt vendéglátója, s ott volt, valahányszor elnökünk Karadordevóra érkezett. Még szorosabbá vált a kapcsolat, amikor a föderáció legmagasabb szerveibe választották. Tagja, majd 1978-ban alelnöke volt a JSZSZK Elnökségének, tagja a JKSZ Elnökségének, s 1979 októberében elnöklővé választották. Röviden szólva: Stevan Doronjski évek hosszú során át Tito elnök legközelebbi munkatársai és harcostársai közé tartozott. Tito elnök életének

utolsó évében és betegsége idején hazánk két legmagasabb tisztségének egyikét töltötte be. Ezért minden emléke, minden mondata értékes tanúvallomás Tito elvtársról.

Stevan Doronjski elvtárs gyógykezelésen volt, amikor fogadta Momčilo Stefanovićot, a belgrádi Politika munkatársát. Amikor eleget tett a kérésnek, hogy beszéljen Tito elnökről, kikötötte, hogy legalább egy régebbi emlékről is szólhasson.

— Ismeretes, hogy a háború után rengeteg élelmiszert, főleg sok búzát hoztunk be — mondta Doronjski elvtárs. — Ez nagyon megterhelte fizetési mérlegünket. 1956-ban a vajdasági pártbizottság titkára voltam, amikor rámteléfonoztam Tito, hogy eljönne hozzánk egy beszélgetésre a mezőgazdaság és az élelmiszer-termelés gyors fejlesztésének módjairól.

Azonnal hozzáfogtunk a beszélgetés előkészítéséhez. Sok szakemberrel tárgyaltunk, alaposan áttanulmányoztuk lehetőségeinket, hogy új, korszerű technológiák meghonosításával, azaz mezőgazdaságunk technológiai forradalmasításával, elérhetjük célunkat.

Jelentettük Titónak, hogy fölkészültünk a beszélgetésre. Elmondtam, hogy mint a legnagyobb búzatermelő vidék, persze beleértve többi búzatermelő vidékünket is, az új technológiák bevezetésével párhuzamosan javasoljuk változtatások eszközését mezőgazdasági és általában gazdasági politikánkban, s ha ezt megtegyük, Vajdaság az összes többi búzatermelő vidékkel együtt lehetővé teheti a búzabehozatal megszüntetését három év alatt. Míg erről beszéltem, Titóval szemben ültem, s láttam, hogy földerül az arca, megörült a hallottaknak. Amikor befejeztem, így szólt:

„Eltársak, nagyon elégedett vagyok azzal, amit tőletek hallottam. Ami az én hozzájárulásomat illeti, vessétek papírra konkrét javaslataitokat, s azokat én támogatom. Rátok tartozik azután, hogy amit mondatok, azt meg is valósítsátok.”

... Három év múlva beszüntettük a búzabehozatalt. Ezt a Képviselőházban is bejelentettük. A közben elmúlt három év azonban legnehezebb éveim közé tartozott. Nehéz volt elviselni felelősségem súlyát. Máskor is végeztem felelősségteljes munkát... de ezek miatt nem voltak nyugtalan éjszakáim, mint ezúttal. Három év alatt bejártam Vajdaság minden szövetkezetét, birtokát. Nagyon boldogok voltunk, amikor teljesíthettük Titónak tett fogadalmunkat. Ez azonban nem csak a mi sikerünk volt. Nagy eredménye-

ket érték el a horvát elvtársak is, de más búzatermő vidékeinken is jók voltak az eredmények.

Tito elvtárs közben állandóan érdeklődött erőfeszítéseink eredményei iránt. Gyakran ellátogatott hozzánk. Ha Karadordevóra jött, meghívott bennünket is és megkérdezte:

„Hogy álltok ígéretetek teljesítése dolgában?”

Mondtuk, hogy harcolunk, sok új embert alkalmaztunk birtokainkon, szövetkezeteinkben, hogy zömük fiatal szakember, agrónómus és közgazdász, hogy a műszakival együtt káderforradalom van kibontakozóban. Ismert mondatával nyugtázta szavainkat:

„Ez igazán helyes!”

Megvallom, hogy nem sikerül következetesen megvalósítanunk azt, amit elterveztünk, ha nincs köztünk Tito. A mezőgazdaság problémái iránt Kardelj és Bakarić elvtársak is érdeklődtek. Aztán a mezőgazdaságot irányító szövetségi szervek élére új elvtársak kerültek, közöttük Slavko Komar és Ivan Buković.

Miután végére ért az elmondottaknak, Stevan Doronjski elvtárs fölvetett az asztalról egy vastag jegyzetfüzetet, pontosabban naplót. Belelapozott, majd így szólt:

— Itt van néhány jegyzet, amit Tito elvtárral való utolsó találkozásaim után készítettem. Röviden: tömören . . . De előtte másról is kellene beszélnem, hiszen oly sok alkalommal találkoztunk! És a legrövidebb beszélgetés is fontos volt. Mert Tito tanácsokat adott nekünk, válaszolt kérdéseinkre, irányt adott akciónknak, fejtegette, mi következhet ezután, mire kell fölkészülnünk. Gondolatai mindig kristálytiszták voltak. Nincs ebben semmi túlzás. Tito mindig éleslátóan elemezte a helyzetet, s mindig rámutatott a megoldás lehetőségeire is, az irányra, amelyben tevékenykednünk kellett.

— Itt a bejegyzés, hogy 1979 májusának végén Tito elvtárral Algériába, Líbiába és Máltára utaztunk. Útközben Tito a nemzetközi helyzet remek elemzését adta, különös tekintettel az el nem kötelezettek helyzetére. Olvasom a Politikában, hogy Bakarić elvtárs elmondta, havannai útja előtt Tito több közel-keleti országba ellátogatott. A mi utazásunk alapja és célja ugyanaz volt. Tito elvtárs a három ország vezetőinek véleményét, álláspontját kívánta meghallgatni. A helyszínen akart ezekről meggyőződni, de ki akarta fejteni előttük a havannai értekezlet alapvető céljait is. Előadásmódja világos, politikailag tiszta és elvszerű volt. Ottani barátaink a legnagyobb figyelemmel hallgatták fejtegetéseit.

Elmondanám, hogy Tito elvtárs ez alkalommal ismertette Egyiptommal kapcsolatos nézeteinket. Abban az időben Egyiptom elleni mint el nem kötelezett ország elleni „intézkedések”-ről beszéltek a közel-keleti kérdéssel kapcsolatos lépései miatt. Tito elnök ismertette elvi álláspontjainkat ezzel kapcsolatban a három ország vezetőivel. Hangsúlyozta, hogy ebben az ügyben a következő alapállásból kell kiindulni: megsértette-e Egyiptom az elnemi kötelezettség eredeti elveit, s ettől kell függővé tenni az iránta való viszonyulásunkat. Ha nem sértette meg — és Tito úgy vélte, hogy nem sértette meg —, akkor helytelen fölvetni Egyiptom részvételének kérdését az el nem kötelezettek havannai értekezletén. Tito természetesen készségesen és türelmesen meghallgatta tárgyalópartnereinek véleményét és állásfoglalását, de arra törekedett, hogy ők is elvszerű alapállásból gondolkodjanak erről a kérdésről.

Hozzátenném, Tito elvtárs közölte algériai barátainkkal, hogy elismerni készülünk Nyugat-Szaharát, s hogy kapcsolatba léptünk velük... Megbízott, hogy találkozom Nyugat-Szahara képviselőivel, és közöljem velük elhatározásunkat.

Igazán röviden beszéltem erről az utazásunkról. Hozzátenném azonban, hogy utunkkal Tito nagyon elégedett volt. Azért volt elégedett, mert látta, hogy olyan erők vannak ezekben az országokban, amelyek elősegítik a havannai értekezlet sikerét... Ő személy szerint mindent megtett a siker érdekében.

Jól emlékszem, hogy amikor visszatérőben voltunk erről az útról, pontosabban, amikor felszálltunk Máltáról, Berislav Badurina kabinetfőnök a repülőgépen tájékoztatta Tito elnököt további kötelezettségeinkről, beleértve Havannát is, mint programjának legfontosabb részét. Tito végighallgatta és elfogadta a szeptemberig szóló programot. Ne feledje, hogy ez a tájékoztatás június 5-én hangzott el! Tito csak azt kérte, hogy szeptember elején tartalékoljanak számára három napot vadászatra... Tito elvtárs valójában még vadászat közben is kötelezettségeivel foglalkozott. Lényegében véve sohasem szűnt meg dolgozni, még vasárnapokon, ünnepnapokon sem... Önmagát sohasem kímélte. Bennünket igen. Vasárnap, szombaton és ünnepnapokon sohasem hívott össze értekezletet, hacsak valamilyen rendkívüli eset nem kényszerítette erre. Ilyesmi azonban az utóbbi évek folyamán csupán egyszer fordult elő.

Így múlt el 1979 nyara. Tito, mint tudja, utána Havannába

utazott. Erről, mint látom, Vidoje Žarković elvtárs beszélt önöknek, aki tagja volt a delegációnak. Én másra emlékszem...

Tito elvtárs elégedetten tért haza Havannából. Az elért eredmény kitűnő volt, de Tito nagyon fáradt volt. Fáradtsága arcán, tartásán is megmutatkozott. Ilyen fáradtnak még sohasem láttam. Neki, aki annyira szeretett vadászni, aki olyan nagy szenvedéllyel eredt a vad nyomába vagy várt rá lesben türelemmel, ezúttal erre sem volt kedve... Csak egy alkalommal mentünk ketten egy les helyre, de egyikünk sem lőtt semmit. Hazafelé menet így szólt hozzám:

„Menj te ki holnap oda, ahol voltunk... én többé nem megyek ki... valahogy nagyon fáradt vagyok...”

Így történt. Ez a Bellyén töltött három szeptemberi nap, az együttes kiszállásunk a lesre, Tito utolsó vadászata volt. És az egyetlen eset volt, amelyen, sajnos, nem volt vadászszerencséje...

— *Őnt 1979 októberében megválasztották a JKSZ Elnökségének elnöklőjévé. Főladatának végzése közben bizonyára gyakran volt Tito elvtárs társaságában. Mondjon erről valamit részletesebben.*

Stevan Doronjski elvtárs ismét belelapozott jegyzetfüzetébe, majd elmosolyodott:

— Íme, október 23-án a következőket írtam ide: „Megválasztották a JKSZ Elnökségének elnöklőjévé. Tito elvtárs javaslatára.” Meg kell mondanom, hogy meglepett a javaslat. Úgy gondoltam, nem jöhetnek számításba e tisztség betöltésére, mert nemcsak a JKSZ Elnökségének, hanem a JSZSZK Elnökségének is tagja voltam. Tito mégis javasolt, a többiek elfogadták javaslatát, s ez alól nem volt kibúvó. Amikor az ülés után első ízben jártam Titónál, megmondtam, hogy nem vártam ilyen javaslatot, s hogy attól tartok, a két elnökségben vállalt sok kötelezettségem miatt nem tudok kellőképpen helytállni a JKSZ Elnökségének elnöklőjeként. Tito elmosolyodott, s így szólt: „Úgy vélem, helytállsz.” S ebben maradtunk.

— Mindezt nem azért mondom, mintha úgy vélném, hogy Tito engem rátermettebbnek tartott a többi elvtársnál, hanem azért, mert meggyőződésem, hogy javaslata közben is a vezető tisztségviselők egyéves megbízatását tartotta szem előtt.

Íme, mihelyt egy kicsit kipihente Havannát — noha igazi pihenésre nem volt ideje, hiszen megérkezése után azonnal Splitbe utazott, a Földközi-tengeri Játékok megnyitására, majd utána a

Kadinjačára —, Tito elvtárs újra intenzív munkába kezdett. Munkájának legnagyobb részét azon az őszön, sőt 1979 végéig itt, Karadordevón végezte. Én rendszeresen meglátogattam, hogy beszámoljak neki a JKSZ Elnökségének munkájáról, s kikérjem véleményét egyes kérdésekben. E jelentéstételek nyomán egyes kérdésekről élénk eszmecsere alakult ki... Elmondhatom, hogy a jelek szerint Tito elvtársat sokat foglalkoztatta a Szakszervezeti Szövetség VIII. kongresszusán tett javaslata. Tito erről a kérdésről Karadordevón két alkalommal is igen alaposan és részletesen beszélt. Meg volt győződve arról, hogy ez nagyon fontos intézkedés a Kommunista Szövetség és általában az egész jugoszláv társadalom demokratizálása érdekében. Érzésem szerint meggyőződése volt, hogy ez az intézkedés a hatalomra való törekvés jegyében való csoportosulás és frakciózás erős ellenszere. Ezt mondta, ezt hangsúlyozta többször is.

Egy alkalommal, amikor befejeztem beszámolómat, Tito megkérdezte, milyen a visszhangja a szakszervezeti kongresszuson elmondott beszédének, vagy ahogy mondta, az egyéves megbízatásnak. Azt válaszoltam, hogy nem hallottam más véleményt, csupán néhány, egyébként kétségtelenül jó szándékú ember gondolkodik hangosan arról, nem veszik-e el ebben a rendszerben néhány tehetséges káder csupán azért, mert csak egy évig töltheti be funkcióját.

Tito elvtárs jószerevével meg sem várta, hogy befejezzem mondanivalómat, azonnal fejtegetésbe kezdett:

„Ej, én úgy gondolom, nem veszik el egy sem. Nem szükséges, hogy az ember először bürokrata legyen ahhoz, hogy bebizonyítsa képességeit. (Úgy vélem, Tito elvtárs a bürokrata szót olyan értelemben használta, hogy valaki több évig marad fizetett funkción.) A kollektív munkában mindenki tanúságot tehet képességeiről. A rátermettek tovább jutnak, egészen a föderációig — mondta Tito elvtárs. — De mindezt demokratikus módon kell elérni...”

Elnökünket a forradalmunk folyamatossága állandóan foglalkoztatta. Ezzel a témával kapcsolatban Doronjski elvtárs a következőket mondta:

— Tito nagy-nagy megbecsüléssel és bizalommal beszélt arról a nemzedékről, amely győzelemre vitte a forradalmat. De ugyanilyen bizakodással beszélt azokról a nemzedékekről is, amelyek

utána következnek, vagy amelyek ezután lépnek színre. Elmondta, a régi forradalmárok megtanulták, hogy munkájukban, harcukban mindig a munkásosztályra, a népre támaszkodjanak, mert másként nem vihették volna győzelemre a forradalmat. Ez rendkívül értékes tapasztalatuk. Nekünk tehát olyan Kommunista Szövetséget kell kiépítenünk — mondta Tito —, amelynek új káderei kötelesek átvenni a régiek tapasztalatait, de egy demokratikus Kommunista Szövetség, egy jól bejáródott öngazgatási gyakorlat és általában egy demokratikus társadalmi berendezés útján.

Úgy gondolom, nem tévedek, ha azt állítom, hogy Tito az egyéves megbízatást, az egyéves megbízatásra való demokratikus választást egy ilyen kibontakozás előfeltételének, eszközének tekintette. Úgy vélte, hogy egy ilyen demokratikus választás folyamán a Kommunista Szövetség fórumai, tisztségviselői és tagjai állandóan a párt felügyelete, ellenőrzése alatt állnak. Ezt nagyon lényegesnek tartotta, mert szerinte ebből két fontos dolog következik: az egyik, hogy jobban kifejlődik a felelősségérzet a párt iránt, a másik, hogy munkájában a párt a bázisára és a munkásosztályra támaszkodik. Tehát az új körülmények között is megmarad az a lényeg, amely annyira jellemezte forradalmunkat. Megmarad az az alap, amelyen forradalmi harcunk lezajlott. A forradalomnak ez a folytonossága, a párt kapcsolata a munkásosztállyal, a néppel, a tömegekkel — ez foglalta le Tito elvtárs gondolatait. Több alkalommal is beszélt erről. Megismételte a JKSZ XI. kongresszusán elhangzott beszámolójában ismertetett álláspontját, hogy a jelölés és a választás folyamatában minden tisztségre, még a legfontosabbakra is, több jelöltet kell állítani, olyanokat persze, akik eleget tesznek az alapvető követelményeknek. Többször hangsúlyozta, ha nincs csoportosulás, és ha teljes felelősségtudattal választjuk meg a tisztségviselőket, a jó és tehetséges káderek nem kallódhatnak el... Tito elvtárs gyakran szóvá tette, mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a párt ne veszítse el forradalmiságát, hogy megmaradjon élcsapatnak, hogy káderei ne bürokratizálódjanak el, hanem forradalmárok maradjanak, ne váljanak ki a munkásosztályból, hanem annak részeként vezessék azt.

— *Az 1979 őszén folytatott beszélgetések során szóba kerültek-e más témák is?*

— Időszerű téma volt akkoriban a kevésbé fejlett köztársaságok és Kosovó tartomány problémája. Tulajdonképpen akkoriban

kezdődtek el erről a megbeszélések. Mint minden vita kezdetén, ebben az esetben is kissé szélsőséges megállapítások hangzottak el mindkét oldalról.

Először azt kezdtük vitatni, mik legyenek a fejletlenség ismérvei, és már ebben is komoly véleménykülönbségek voltak. Aztán megoszlottak a nézetek a segítség rendszere körül: hogyan finanszírozzuk a kevésbé fejlett köztársaságokat és Kosovót, hogy ez összhangban legyen társadalmi-gazdasági és politikai rendszerünkkel.

Erről kettesben is beszélgettünk Titóval. Megvolt a maga véleménye. Megmondhatom, hogy nagyon haragudott a beszélgetések ilyen módja miatt. Mert induljunk ki néhány tényből. Az első: a kevésbé fejlettek ügyében nem folytathatunk határainkon belül más politikát, mint amilyenért nemzetközi viszonylatokban síkra szállunk. Egy alkalommal így kiáltott föl:

„Hát, az istenért, nem beszélhetek én odakint arról, hogyan kell támogatni fejlődésünkben a fejletleneket, ha idehaza egészen mást csinálók. Én ezt nem tehetem!”

Tito álláspontja ezekben a dolgokban határozott volt. Nem akarta megengedni, hogy a viták nemzeti egyenetlenségekhez vezessenek. Erre rendkívül érzékeny, e tekintetben rendkívül óvatos volt, s ilyen alapállásból mérlegelte a vita alakulását. Elégedetlen volt, ha a vita kieleződött. Amiatt aggódott, hogy nézeteltérések keletkeznek a nemzetek között, ezek pedig, érthetően, mindig a legnagyobb veszélyt jelentik soknemzetiségű közösségünk számára, mindig politikai válságokhoz vezethetnek. Ezért úgy vélte, ha ezt a problémát jól és tartósan megoldjuk, akkor ez kedvezően hat közösségünk szilárdságára és egységére. Ezt világosan kifejtette, és mindig az egységet helyezte előtérbe. Az ő számára nem a százalékok voltak a legfontosabbak. Úgy vélte, ezt egymás közötti megbeszéléseinken kell megállapítanunk objektív fölmérések alapján.

Abból indult ki, mint mondtam, hogy idehaza következetesen kell ragaszkodnunk ahhoz, amit nemzetközi viszonylatban hirdetünk. Ebben következeteseknek kell lennünk, már csak azért is, hogy megőrizzük hazánk egységét, nemzetaink és nemzetiségeink testvériségét és egységét.

Amikor egy alkalommal Tito elvtársat arról tájékoztattam, hogy már a kevésbé fejlettek fejlesztésének rendszeréről vitázunk, így szólt:

„Ez már másként hangzik. Ezt a rendszert rendszerünk egészé-

hez kell igazítanunk, bár úgy vélem, hogy ezt nem tehetjük meg egyetlen lépéssel. Ezt alaposan ki kell tanulmányoznunk. A fejletlenek segélyezési rendszerét fönnt kell tartanunk mindig, amíg szükségesnek tartjuk.”

— *Titóval együtt várta az 1980. új évet . . .*

— Igen, ott voltam. Régi munkatársai közül meghívta Vladimir Bakarićot, ott volt Ljubičić és Vrhovec, a vajdasági elvtársak, Tito családjának tagjai, az orvosok és a Tito elvtárs közvetlen környezetében dolgozó emberek.

A légkör meghitt volt.

A vacsora előtt Titót erős lábfájás gyötörte és fél órára visszavonult. Aztán jókedvűen tért vissza. Vacsora közben elmondta nekem, hogy bal lábának ujjaiiban vérrögök keletkeztek, s ez komoly fájdalmakat okoz neki. Gyógyszereket szed, s naponta három óra hosszat feküdni kell. Mindennap gyalognia is kell, de járás közben erősödnek fájdalmai. Ezt mondta: „Nehezen bírom, de kibírom.” Abba hagyta a dohányzást s egészségügyi állapotát kezdte igazán komolyan venni. Erős akaratú ember volt, rá tudta magát kényszeríteni arra, hogy amit elhatározott, azt véghezvigye. Elhatározta, hogy nem dohányzik, nem iszik kávé, s megtette minden habozás nélkül. Hihetetlenül tudta fegyelmelni önmagát.

. . . Tito egész idő alatt jókedvű, beszédes volt. Legtöbbet Afganisztánról beszéltünk. Aggasztotta a nemzetközi viszonyok romlásának lehetősége. Hangosan is föltette önmagának és környezetének a kérdést: „Hova vezethet mindez?”

Különben szép, kellemes, derűs est volt ez, jó volt a műsor. Tito elvtárs fél kettőig maradt fenn. Jól érezte magát. Hogyisne! Hiszen első szilvesztere volt ez, amelyen részt vettek fiai, menyei és összes unokái. Nem tudom, töltött-e még szilveszterestet ilyen széles családi körben. Tán épp az, hogy ezúttal jelen volt szűkebb családjának minden tagja, adott erőt arra, hogy olyan keményen állja az időnként jelentkező fájdalmakat.

Az új év első napja minden tekintetben derűs volt. Tito jól aludt. Éjszaka már nem gyötörték újabb fájdalmak, sőt napközben sem. Jókedvűen érkezett a vendégszobába. Ilyen maradt az ebéd alatt is. Ha nem vagyunk ott hatan-heten vezetőik, az ebéd teljesen családi lett volna. Vlado Bakarić köszöntötte, gyors gyógyulást kívánt neki, merthogy szüksége van rá az egész országnak, az egész világnak. Megköszönve Bakarić szavait, mindannyiunk-

nak újra boldog új évet kívánt, majd családtagjaihoz fordulva azt kívánta, hogy az ő nagy öröme, sokasodjanak tovább az elkövetkező évek folyamán.

Amikor aznap eltávoztunk Karadjordjevórról, Titónak nem voltak fájdalmai, jókedvű volt. Ez az állapot, sajnos, rövid ideig tartott. Másnap, január másodikán, otthon ültem és egy szövegem javítottam, amelyet régebben írtam. 11.30-kor megszólalt a telefon. Badurina kabinetfőnök jelentkezett, s azt mondta, azonnal utazzak Karadjordjevóra, mert Tito rosszul van. Fölhívtam Nikola Ljubičićet, és együtt indultunk útnak...

... Karadjordjevón együtt találtuk az orvosi konzíliumot. Mindjárt tájékoztattak bennünket Tito egészségi állapotáról. Az északa folyamán erős fájdalmak gyötörték. Úgy vélték, nincsenek meg a kellő feltételek arra, hogy az elnököt tovább gyógykezeljék Karadjordjevón. Ljubljanába kell utaznia, hogy elkészítsék a szükséges fölvételeket s állapotát egészében véve kivizsgálják. Meggyőződésük, hogy szükség lesz műtéti beavatkozásra.

Természetesen azonnal megkérdeztük, megvan-e minden feltételük a pontos diagnózis felállítására és a gyógykezelésre, szükséges-e emiatt külföldre utazni, esetleg külföldi szakembereket ide kéretni. Azt a választ kaptuk, hogy minden megvan, ami kell. De Tito is elutasította a külföldi gyógykezelés lehetőségét, amikor ezt megemlétték neki... Az orvosok elmondták, Titóra nézve milyen kockázattal jár egy ilyen műtét.

... Tulajdonképpen akkor kezdődött a dráma, de ennek még nem voltunk tudatában...

Egyetértettünk az orvosok javaslatával. Tito elvtársat másnap Nikola Ljubičićyvel együtt kikísértük a batajnicai repülőtérre. Elutazott Ljubljanába. Erős fájdalmak kínozták, s amikor hogyléte iránt érdeklődtem, így válaszolt: „Fáj és fáj! Én meg összeszorított foggal tűnök...” Így szállt föl a repülőgépre...

Mihelyt hazatértem Karadjordjevórról, fölhívtam Szkopjében Lazar Kolisevszkit. Beszámoltam neki Tito elvtárs egészségi állapotáról. Megbeszéltük, hogy összehívjuk a JSZSZK és a JKSZ Elnökségét, s tagjaival is ismertetjük elnökünk helyzetét.

Bár állapota nem változott, Tito elvtárs tovább dolgozott. Érdeklődött a hazai és a külföldi események iránt, figyelemmel kísérte a két elnökség munkáját. Emiatt január hetedikén magához

szólított bennünket a Kranj melletti Brdóra. Lazar Kolisevski, Dušan Dragosavac és én utaztunk hozzá. Tájékoztattuk a nemzetközi szintéren, a szovjetek afganisztáni beavatkozása kapcsán indított akciónkról.

Tito figyelmesen meghallgatott bennünket, és egyetértett tervezett kezdeményezéseinkkel. Nyilvánvaló volt, hogy betegen is igen intenzíven követi a nemzetközi eseményeket. Több tanácsot adott és néhány körülményre fölhívta a figyelmünket. Azt hangsúlyozta legjobban, hogy rá kell mutatnunk a beavatkozás következményeire, s arra, hogy ennek kapcsán új nemzetközi tűzfészekek keletkezhetnek.

Titót kimerültnek láttuk. Ez hangszínén és -erősségén egyaránt érződött. Nehezen mozgott, botra támaszkodott . . .

— *Ezután találkozott-e újra Titóval Brdón?*

Doronjski elvtárs ismét jegyzeteibe nézett. Attól a naptól kezdve minden nap papírra vetett néhány mondatot: Olvasta:

„Január 10-e . . . A két elnökség együttes ülése. Ebéd után, de még az ülés idején, kétszer kaptunk telefonértesítést arról, hogy Tito állapota rosszabbra fordult. A második hívás után megszakítottuk az ülést, és elhatároztuk, hogy Lazar Kolisevskival Brdóra utazunk . . .”

„Január 11-e . . . Reggel Brdóra érkeztünk. Az orvosi konzílium tájékoztatott bennünket arról, hogy Tito állapota váratlanul rosszabbra fordult. Pillanatnyilag azonban valamivel jobban érezte magát. Új gyógyszerekkel kezelték, s várták, hogyan hatnak. Nem rosszabbodott, de nem is javult a helyzet. Az volt a cél, hogy a gangréna föllépését és az amputáció szükségességét minél tovább halasszák. 24 óránál tovább semmit sem tudtak előrelátni. Ahhoz a határhoz értek, amikor dönteni kell a műtétről. Először érműtéttel kísérleteznének. Ha ez nem sikerül, el kell határozni a bal láb amputálását. Megkérdeztük: az utóbbiról mikor kell dönteni? Úgy vélekedtek, hogy azonnal a láb amputálása mellett kellene dönteni, mert Tito nehezen viselne el két műtétet egymás után, két teljes narkózist. Egyetértettünk az orvosokkal, de kikötöttük, hogy ezt beszéljék meg vele. Arra kértek bennünket, hogy segítsünk a beteg lelki fölkészítésében. Attól tartanak, hogy elutasítja az amputációt.”

„Január 12-e . . . Reggel Tito jól érezte magát. Nem voltak fájdalmai. Megmondták neki, hogy itt vagyunk, s kilenc utánra

magához kéretett bennünket. Fotelben találtuk, félig fekvő helyzetben. Jókedvű, vidám volt.”

— *Hogyan fogadta Tito ezeket a megpróbáltatásokat?*

— Nem gondolt a halálra. Úgy vélte, mindez átmeneti jellegű... Tito akkor még nem gondolt arra, hogy meghalhat... Tito azonban reális ember volt, tehát a halál is foglalkoztatta. Nikola Ljubičić elvtárs elmondta, hogy 1978 szeptemberében Tito arról beszélt neki, ha meghal, hol temessék el. Emlékszem, hogy amikor 1978-ban a JSZSZK Elnökségének alelnöke voltam, valahol az év vége felé beszámolóim alkalmával háromszor is előhozta ezt a témát. Egy alkalommal, meglepetésemre, ezzel szakította meg mondókámat:

„— Ide figyelj, beszéljétek ti azt ott meg, hol temesettek el, ha meghalok. Olyan korba érkeztem, hogy erre gondolni kell.”

Utána sorolni kezdte: Belgrád, Zágráb, Kumrovec. Azt mondta, erről döntenem kell. Persze elutasítottam, hogy erről beszéljünk. Azt mondtam, erről szó sem lehet, nem fog még meghalni, s amíg én ezt a megbízatást végzem, ezt a témát ne boncolgassuk. Ettől függetlenül, még két alkalommal szóba hozta a témát és mindkét esetben Belgrád mellett maradt...

— *Karadjordjevón beszélgettek erről?*

— Először nála, az Užice-utcai házban, másodszor a Beli dvorban, harmadszor pedig Karadjordjevón. Ezt a kérdést teljesen hidegvérűen, a legtermészetesebb dologként vetette föl. Ebből is kitészik, hogy reális ember volt. Tudta, hogy a halál az élet logikus befejezése, aki megszületik, annak egyszer meg kell halni. Egy alkalommal ezt így megmondta...

— *Hogyan kezdődött az a brdói beszélgetés, amelyet legutóbb említett?*

Doronjski megint belelapozott jegyzetfüzetébe, ebbe a különös naplóba, majd olvasni kezdett:

— Hogyléte iránt érdeklődtünk. Azt mondta: úgy gondolta, hogy a kezelés rövid ideig tart, de most be kell látnia, hogy hosszabb ideig is eltarthat. Szemmel láthatóan konzervatív (gyógyszeres) kezelésre gondolt. Arról kezdtem győzőgetni, hogy szívlelje meg azt, amit az orvosok mondanak, annak szellemében, ahogyan azt velük megbeszéltük: ha a konzervatív kezelés nem használ, radikális eszközökhöz kell nyúlni. Ők mindent figyelembe vesznek, jól ismerik a helyzetet. Mindent idejében javasolnak. Azt mondta, teljesen megbízik a konzíliumban... Megszakította ezt a

beszélgetést és tréfára fogta a szót. Megkérdezte: „Háborúnk-e már valakivel?” Hasonló tónusban válaszoltam . . .

Ezután Lazar Kolisevszki megkezdte tájékoztatóját. Utána én beszéltem. Figyelmesen végighallgatta a két elnökség együttes ülésének határozatait a nemzetközi helyzettel és a belbiztonságunkkal kapcsolatos kérdésekről. Elégedett volt helyzetelemzésünkkel. Gyakran közbeszólt, s mindannyiszor egyetértett velünk. Végül, amikor búcsúzkodni kezdtünk, ismét arról kezdtem beszélni, hogy szívlelje meg, amit az orvosok mondanak.

Kétszer-háromszor is megismételte: igen-igen. Megszorította a kezem és sokáig nem engedte el.

Fölbátorított bennünket tartása és jókedve. Utánunk Josip Vrhovec ment be Titóhoz. Amikor kijött, közölte, hogy Titót ismét fájdalmak gyötrik . . . Többé nem is szüntek meg. Az orvosok nála voltak. A konzílium minden órában megvizsgálta.

Tizenkettő után, a konzílium kérésére, találkoztunk az orvosokkal. Gondterheltek voltak. Közölték, hogy a helyzet állandóan rosszabbodik. Az üszkösödés jelei jelentkeztek. Föltétlenül szükséges a műtét. A helyzet az idő múlásával egyre drámaibbá vált. Műtétet javasoltak, hogy a bal alsó lábszárban olyan eret találjanak, amellyel áthidalhatják a comb főűtőerét.

A Tito műtétjét vállaló Kosak professzortól megkérdeztük, mekkora annak a lehetősége, hogy jó véreter találjon. Azt mondta: a nagy egészségügyi központok világstatisztikája szerint a lehetőség 70 év alatt 50 százalékos. Nem folyamodnak azonnal a láb levágásához, ha nem találnak megfelelő eret, hanem erre csak egy hét múlva kerülhet sor. Sokat kérdezősködtünk, hogy minél világosabban lássuk a helyzetet. Beláttuk: más megoldás nincs. Holnapra a helyzet még súlyosabbá válhat, s ki tudja lesz-e akkor már kiút. Már estére elvégeznék a műtétet. Támogattuk őket, s kifejeztük beléjük helyezett bizalmunkat. Megkértük őket, hogy Tito előtt tárják föl a teljes valóságot . . .

Az orvosok elmentek . . . Tito nyugodtan végighallgatta őket. Ő is megkérdezte, milyenek az esélyek jó vérér megtalálására. Kosak megmondta: 50 százalék. Nem fűzött hozzá megjegyzést. Aztán megkérdezte, mikor kívánják megoperálni. Megmondták: már estére. Megkérdezte, várhatnak-e holnapig. Amikor megtudta, hogy minden órák kérdése, szó nélkül beleegyezett a műtétbe. Amikor az orvosok elmentek, újra bekérített bennünket.

Amint Kolisevszki, Kraigherrel és Vrhoveccal bementünk, Kolisevszki a következő szavakkal állt elébe: „Mindig bátor volt és mindig bölcs határozatokat hozott, ez a határozata is bölcs.”

Hogy jó hangulatot keltsen, Tito megszakította Kolisevszkit, és helyet kínált bennünket. Mindjárt átvettem a szót, és elmondtam, hogy az orvosok mindent jól megfontoltak, elmondták, hogy az eddigi kezelés nem járt eredménnyel, hogy meg kell tenni azt, ami lehetőséget kínál a betegség gyors gyógyítására. Még néhány szót szóltam ebben az értelemben. Amikor egy pillanatra elhallgattam, azonnal megkérdezte: „Van-e valami újság?” Valahányunkat meglepett a kérdés, s egyikünk sem tudott válaszolni.

Aztán magamhoz tértem, és az Afganisztánnal kapcsolatos nemzetközi kérdésekről kezdtem beszélni. Amikor Indiára terelődött a szó, közbeszólt. Azt mondta, türelmesen kell ápolni viszonyainkat Indiával. Állandóan fejleszteni kell a kapcsolatainkat és az együttműködést. Lehet, hogy India valamely külpolitikai lépése nekünk nem tetszik, de ez nem kell hogy zavarba hozzon bennünket, hanem kitartóan és türelmesen fejleszteni kell az együttműködést. „Ismerem Indiát, az indiai politikusokat, India politikáját, ezért tanácsolom, hogy legyetek türelmesek” — mondta.

És mindez közvetlenül a műtét előtt történt. Tito erről hosszan beszélt . . .

— *Milyen hangulatban volt Tito ezekben a pillanatokban?*

— Ahogyan beszélt, ahogyan érdeklődött a dolgok iránt, ahogyan a mi fejtegetéseinket hallgatta, abból nem lehetett arra következtetni, hogy olyan emberrel állunk szemben, akit néhány perc múlva megműtenek. Jól összpontosított, nyugodt volt . . . Az volt a benyomásom, hogy nem is gondol a műtetre. Azzal a meggyőződéssel távoztam tőle, hogy jobban érdeklik a nemzetközi események, jobban lefoglalja gondolatait a nemzetközi helyzet, az esetleges következmények, többet törődik a világ sorsával, mint a maga sorsával, a maga egészségével.

„A vizontlátásra” — köszöntünk el Titótól, s én még hozzátettem: „Két-három nap múlva újra meglátogatjuk.” Ránk hagyta: „Persze, persze, újra találkozunk . . .”

Így aztán, nyugodtan mondhatom, derült hangulatban váltunk el, semmi jele sem volt annak, hogy valami miatt aggódna . . . Elment, hogy fölkészüljön az útra. Megvártuk, míg elhagyja a brdói házat, majd utána indultunk a klinikai központba.

... A klinikai központban már vártak bennünket, a szlovén elvtársak: Popit, Dolanc, Kraigher, Macek, Avbelj... Ideges voltam. Itt, az alagsorban, terített asztal állt előttünk, alkoholos és üdítő italok, szendvicsek, de senki sem nyúlt semmihez. Csak ritkán szólalt meg valaki. Senkinek sem volt kedve beszélgetni, valamennyiünket a műtét és a kimenetele foglalkoztatott. Az járt állandóan a fejemben, hogy találnak-e az orvosok megfelelő véreret. Aztán egyszer csak megjelent Zvonko Kostić ellentengernagy, Tito szárnysegéde, s közölte, hogy Kosak doktornak sikerült jó véreret találnia...

Valamennyiünkben föléledt a remény. Egyszeriben élenkebbek, beszédesebbek lettünk. Reméltük, sőt biztosak voltunk benne, hogy a probléma megoldódott.

... Nem tudtam nyugodtan ülni, fölmentem az első emeletre, a műtő elé. Vártam, hogy az orvosok közül valaki kijöjjön, s megkérdézzem, mi a helyzet. Ott ült Badurina és Kostić. Éjfél után két óra is elmúlt, s az operációnak nem volt vége. Már négy óra hosszat tartott. Aztán kitérült a műtő ajtaja, s kilépett Brecelj professzor. Azonnal hozzá fordultam. Fölemelte a karját, s ujjongva közölte: „Sikerült.” Nem emlékszem, hogy valaha is nagyobbat dobbant volna a szívem örömben! Átöleltük egymást. Azt mondta, Kosak doktornak kell gratulálni! Leszaladtam az emeletről, közölni az örömhírt az elvtársakkal...

Mindenki egyszerre nyúlt a poharak után. Ki rövid italt, ki hűsítőt töltött. Végre keletje támadt az összefonnyadt szendvicseknek is... Nagy élenkség, öröm, derűlátás, bizakodás töltött el bennünket... Megérkezett Mahkota professzor is, hogy hivatalosan közölje a jó hírt. Szerinte a műtét teljes mértékben sikerült, az áthidaló éren jól közlekedik a vér.

... Washingtonból közölték, hogy De Bakey professzor útra kész, ha szükség van rá. Mondtuk, köszönjék meg neki segítőkészségét. Mahkota professzor közölte, hogy Lazar Kolisevski és én nyugodtan Belgrádba utazhatunk, mert minden rendben van, s Tito elvtársat az intenzív osztályon kezelik tovább.

Azonnal fölkészültünk az útra, s már Ljubljanából jelentettük, reggelre ülésre hívjuk a két elnökséget, hogy beszámoljunk Tito egészségi állapotáról, a műtét sikeréről. Január tizenharmadikának hajnala derengett...

Mint minden „rendes időben”, rendszeresen dolgoztunk, ülésezünk, határoztunk...

Január 15-én már így szólt a jelentés: Tito bal lábában gyöngül a vérkeringés. Ettől lohadni kezdett reménykedésünk, optimizmusunk. Szerencsétlenek voltunk. Fiai, Žarko és Mišo meglátogatták. Ez jó, ő kérte őket magához. Megállapodtunk abban, hogy a nyilvánosságnaak szánt jelentések igazak legyenek. Nőtt az izgalom. A világban elszaporodtak a spekulációk. Meg kellett őrizni nyugalunkat, higgadságunkat. Tito egészségi állapota egyre súlyosodott. Az éjszaka válságosra fordult. Három szívrohama volt, testhőmérséklete 39 fok, a tüdején víz jelentkezett, a lába nem javult.

... 11 órai kezdettel ülésezett a Központi Bizottság. Beszámoltam Tito gyógykezeléséről és egészségi állapotáról... Figyeltem a KB tagjainak arcvonásait. Valahányan leverten hallgattak, gondterheltek voltak. 13 óra körül Kraigher jelentette Ljubljánából, hogy Tito jobban van. Nincs láza, a víz visszahúzódtott, a kardiogramja kielégítő. Tito alszik. 20 óra 35 perokor Lazar Koliševszki közölte: Tito fölébredt, néhány falatot evett, ami jó jel. Még dúdolgatott is egy kicsit. Dr. Breclj úgy vélte, hogy a válság elmúlt. A lába azonban nem javult... A dráma tehát bekövetkezett...

A január 16-i jelentésben már az állt, hogy az üszkösödés tovább folytatódik! Az orvosok minden erejükkel azon voltak, hogy visszaállítsák Tito kondícióját és fölkészítsék az új műtetre. Világossá vált, hogy bal lába menthetetlen. Az orvosok minden napért valóságos harcot vívtak.

Január 19-e. 15 órakor Lazar Koliševszkivel Ljubljánába indulunk. 18 órakor összeültünk a konzílium tagjaival. Közölték velünk a helyzetet és megmondták, hogy már holnap délben le kellene vágni Tito lábát. Estére kezdjenek hozzá Tito lelki fölkészítéséhez, s másnap közölgjék vele javaslatukat. Ezután Koliševszki azonnal visszatért Belgrádba, mert úgy gondoltuk, hogy kettőnk közül valakinek a központban kell lennie. Így hát én maradtam...

... Az orvosok beszélni próbáltak Titóval, de ő nem értett egyet az új műtéttel. Arról tanakodtak, mit mondjanak holnap, január 20-a reggelén... Eszerint cselekedtek. Kardelj esetére hivatkoztak, meg az államférfiak, polgáraink, harcosaink, a fiatalok, pionírjaink számtalan levelére, akik valahányan gyógyulását kívánják, s kérik, tegyenek meg mindent gyógyulása érdekében. Ez hatott, ez meghatotta. Tito beleegyezett a műtétbe. Megkérdezte, tud-e a vezetőség erről a műtétről. Közölték vele, hogy tudunk

róla, és itt vagyunk. Először arra gondolt, hogy magához kéret bennünket, aztán meggondolta magát. Így szólt:

„Nem, nem beszélek sem velük, sem a fiaimmal. Nem akarom őket terhelni az én egyéni problémáimmal...”

Január 20. Titót aznap operálták. A műtét mindössze 36 percig tartott, és sikerült...

Január 21. Lazar Kolisevszkivel meglátogattuk Titót a klinikai központban. Egy karosszékből ült, félig fekvő helyzetben, takarók alatt. Jókedvű volt, nagyon jó színben volt. A második műtét után! Mihelyt benyitottunk, a szokásos kérdéssel fogadott bennünket: „Mi újság van?” Nem akartuk meghallani a kérdést, és hogy léte felől érdeklődtünk. „Jól vagyok — mondta —, jól. Itt, ezt levágták” — mutatott a bal lába helyére, majd megismételte: „Jól van, jól van, ha egyszer nem lehetett másként, hát így kellett lennie.”

Erről többé nem esett szó. Újra az új dolgok felől érdeklődött. Mi meg, egymást váltva elmondtuk, mit csinál a két elnökség. Figyelmesen hallgatott bennünket. Néha kommentárt fűzött szavainkhoz, néha kifejezte egyetértését, rámutatott arra, amit különösen jónak tartott. Természetesen a nemzetközi helyzet is szóba került.

Akkor — akár január hetedikén a kranji Brdón — megismételte, hogy üzenetet kíván intézni egyes államfőkhöz. Az akciót következetesen kell levezetni, nem szabad megengedni, hogy új tűzfészkek keletkezzenek, ébereknek kell lennünk, éberségre kell intenünk az el nem kötelezetteket, nehogy egyik a másik után agresszió áldozatává váljanak, vagy valamely nagyhatalomnak essenek áldozatául. Mondta, hogy figyelmeztessük erre az el nem kötelezetteket, mert csak függetlenségük és szuverenitásuk megvédésével menthetik meg nemzeti, állami létüket. Ezt csak úgy tehetik meg, ha valóban el nem kötelezettek, ha az elnemkötelezettség eredeti elveinek megfelelően viselkednek. Erről elég részletesen beszélt...

Kolisevszkivel az volt a benyomásunk, hogy gondolatait teljesen lefoglalja az el nem kötelezettek sorsa, hogy számára az elnemkötelezettség és a forradalom, a szocializmus világméretű fejlődése szoros kapcsolatban áll. Egyáltalán nem úgy beszélt, mint aki kórházban van, súlyos műtét után áll. Annyira frissnek hatott...

... Lejárt a 20 percünk. Csak 15 percet kaptunk látogatásra. Az idő lejártá után jöttek, figyelmeztettek bennünket. Tito nem hagyta: „Várjatok még egy kicsit!” Aztán eltelt a huszadik perc is, ismét jöttek, Tito ismét kérőre fogta a dolgot: „Még csak egy kicsit...” De akkor már fölkelünk, megígértük, hogy ismét meglátogatjuk, s majd többet beszélgethetünk. Most pihennie kell. Tito nem hagyta ennyiben:

„Számomra nagyon érdekes így beszélgetni... Mindenről tudni akarok, ami nálunk történik.”

— *Szóba kerültek-e belső ügyeink is?*

— Igen. Arról tájékoztattam, hogy megvitattuk kezdeményezésének alkalmazását. Ülészett a KB elnöksége. Elégedetten állapította meg, hogy jól dolgozunk. Jóváhagyólag mondta:

„Csak dolgozzatok úgy, ahogyan elterveztétek. Jó lesz így, meg kell valósítani azt, amit megígértünk. Ülészett központi vezetőségünk, határozatot hoztunk...”

Sajnos, az idő rövid volt... Többet kívánt erről hallani... Távozás előtt kezét szorítottunk, aztán mindhárman ökölbe szorított kézzel tisztelegtünk. Nem állta meg szó nélkül: „Ej, de rég nem köszöntöttük így egymást, összeszorított ököllel — partizán módra!”

Doronjski elvtárs megint belelapozott jegyzetfüzetébe:

— A további jelentések így szóltak: Tito elvtárs egészségi állapota jó... továbbra is jó...

... Február, Bledbe utaztunk egy elméleti tanácskozásra, s útközben ellátogattunk a klinikai központba. Brecelj, Kičić és Kosak doktorokkal beszélgettem. Azt mondták, elégedettek Tito egészségi állapotával. A cérnákat kiszedték, a seb benőtt, s Tito szombaton vagy vasárnap elutazhat a Kranj melletti Brdóra. Az orvos elvtársak tájékoztattak, hogy beszerezték a rehabilitációs eszközöket, s azokat Brdón szerelik föl. Megkérdeztem, mikor oszlik föl a konzílium. Konkrétan Kičić doktort kérdeztem meg, mikor tér vissza Belgrádba. Azt mondta, kedden utazik. Mert ha Tito vasárnap megy Brdóra, akkor a konzílium hétfőn vagy kedden föl-oszlik. Aztán hivatalosan is közölték, hogy kedden véget ér a munkájuk.

... Megbeszéltem Badurinával, hogy Tito hétfőn kezdje olvasni és jóváhagyni a közleményeket. Közöttük azt az ismert közleményt is, amelyet az államfőkhöz intézett Afganisztánnal kap-

csolatban, s amelyről január 7-én Brdón és 21-én a klinikai központban beszélt nekünk.

Amikor másodízben látogattuk meg Titót a klinikai központban, javasoltuk, hogy üzenetét ne csak a nagyokhoz intézze, hanem egyes el nem kötelezett országok államfőihöz is, Fidel Castroéhoz is mint az el nem kötelezettek koordinátorához. Ezzel azonnal egyetértett: „Igen, igen, ez jó javaslat. Ebhez tartom magam!”

Amikor az üzeneteket a kórházban átadták neki, így szólt:

„Nem, nem itt írom alá őket. Majd fönt Brdón, vasárnap, a szobámban, az íróasztalom mellett...”

Tito elvtársnak abban az időben már rendszeresen fölolvasták a Tanjug közleményeit meg a fontosabb sürgönyöket. Ezt megkövetelte, mert tájékozódni kívánt az eseményekről.

... Minden jel arra utalt, hogy Tito meggyógyult, hogy megkezdődhet a rehabilitáció, gyógykezelésének utolsó fázisa. Boldogan utaztam Bledbe. Részt vettem az elméleti vitában, amely gazdag és tartalmas volt, mindnyájan elégedettek voltunk vele. A pártról volt szó.

Február 9. Ljubljánából Belgrádba repültem. Az enyéim azzal fogadtak, hogy a vajdaságiak többször kerestek, mert vasárnap vaddisznóvadászatot rendeznek. Amióta Tito elvtárs megbetegedett, sehova se mentem. Reggel az irodába, az irodából haza, ott-hon dolgoztam, és a különleges telefon mellett ültem, vártam a híreket Ljubljánából.

Ezúttal nem vártam semmilyen hírt. Tudtam, mit mondtak az orvosok. Már kora délután hozzáfogtam vadászfőlszerelésem előkészítéséhez, ami egyébként nem volt szokásom. Mindig az utolsó pillanatban dobtam őket össze — késő este vagy kora reggel. A családom tagjai nem győztek eleget csodálkozni szokatlan pedantériámon. De most egy belső öröm, egy hatalmas megkönnyebbülés hajtott arra, hogy tegyek-vegyek. Mint egy gyerek, úgy örültem annak, hogy mindenkinek megtelefonálhattam: Tito jól van! Ritka jókedvem volt aznap este. Mindenki örült, mindenki derülátó volt, velem együtt, hogy most már minden jóra fordul, minden jól van.

Aztán 23.30-kor megszólalt a különleges telefon. Bevallom: remegés fogott el. Nem vártam rossz híreket, s furcsa volt, hogy a telefonos közölte: Ljubljánából keresnek. Pedig minden beszélgetés

ezzel a bejelentéssel kezdődött, amióta Tito beteg. Fölvettem a kapcsolatot . . .

A klinikai központból azt közölték, hogy Tito állapota váratlanul rosszabbodott . . .! Nem mehet Brdóra. Mi jó hírt vártunk, valahányan, akikkel közölték, hogy jól van, most meg az ellenkezője. Sajnos, többé nem javult az állapota . . . Ekkor kezdődött a nehéz dráma utolsó fölvonása: a harc a halál ellen. Tito életének megmentéséért. Természetesen sehova sem mentem . . . Egész éjjel a telefon mellett ültem, nem jött álom a szememre. Állandóan Titóra gondoltam, állandóan azon tanakodtam magamban, mi okozhatta ezt a hirtelen változást. Igaz, Kičič professzor legutóbb valami fertőzésről beszélt, meg arról, hogy elkülönítették a kórokozót, de arról is, hogy a fertőzést egy-két napon belül megszüntetik. Eszembe se jutott addig, hogy ez veszélyes lehet, mert mindenki arról győződött meg, hogy minden rendben van. A következő napokban bebizonyosodott, hogy nem így volt, hogy a dolgok nem úgy folynak, ahogyan mindenki várta.

Február 13. Éjfél után egykor Lazar Kolisevszki jelentette, Ljubljánából közölték, hogy Tito állapota válságos. Az elvtársak úgy vélik, hogy kettőnknek azonnal oda kell utaznunk. Fél háromkor indultunk repülőgéppel . . .

A klinikai központban mindenki talpon volt. Valahányan gondterheltek. A válság mély, föl kell készülnünk a legrosszabbra. Megtettek minden emberileg megtehetőt. Ott volt Tito két fia, Zanko és Mišo is. Szinte suttogva beszélgettünk. Aztán bejött Tito egyik orvosa, s valamelyikünk kérdőn fölemelte fejét. Csak azt válaszolta: Tito él. Tán egy óra múlva azt közölték, hogy Tito állapota javul . . .

Ekkor elakadtak Doronjski elvtárs szavai. Mély lélegzetvétellel után folytatta:

— Múltak a napok . . . A klinikai központban ügyeleteskedő elvtársak egyre csökkenő reményekről számoltak be . . . Egyik ilyen alkalommal Miloš Minić azt jelentette, hogy előállt az eddig legnehezebb válság, s Ljubljánába hívott bennünket Lazar Kolisevszki-vel. Ott összeültünk a konzíliummal. Először beszéltek Tito haláláról . . . Ők is levertek. A halál egy-két óra vagy nap múlva győzedelmeskedik, s véget ér Tito elvtárs gigászi küzdelme. És az orvosoké is.

Március 9. Megint rosszabbodás. Ez már Tito ötödik válsága.

Az állapota állandóan és egyformán rossz volt. Most ehhez az állapothoz mérték a rosszabbodást vagy a javulást.

Március 10. Tito kómába esett... Rettenetesen szenvedett. Ki-mondhatatlanul sajnálom. Mindnyájan azt szeretnénk, hogy éljen, ő meg kínlódva tesz eleget kívánságunknak... Senki sem hisz a csodában, mégis mindenki abban reménykedik...

Március 15. Kolisevskivel ismét Ljubljánába utazunk, hogy az orvosokkal beszéljünk. Javulásról tájékoztattak bennünket, de szemmel láthatóan nem bíztak pozitív kimenetelben...

Március 19. Sergej Kraigher jelentkezett. Azt mondta, Titónál gyomorvérzés állt elő. Emiatt nem alkalmazhatják a dialízist, s ha nem alkalmazhatják, akkor bekövetkezik a vég. Tito rettenetesen szenved, s én olyan nagyon sajnálom.

Március 25. Elnökségi ülést tartottunk. Napirenden Tito kezdeményezésének alkalmazása...

Ekkor Doronjski elvtárs összecsukta jegyzetfüzetét. Kiszáradt torokkal próbált beszélni. Nehezen ment, mert a füzetben nem volt több bejegyzés. Néhány perc múlva folytatta:

— Nincs bejegyzés az értekezletről, de rendszeren lebonyolítottuk. Tito elvtárs állapota továbbra is válságos volt. Nem volt erőm erről tovább jegyzeteket készíteni...

Május 4-én, 15 óra körül, Kraigher, Popit és Kostić admirális jelentkezett Ljubljánából. Elmondták, Tito elvtárs állapota súlyos, s minden bizonnyal itt a vég... Azonnal fölhívtam Lazar Koli-sevskit Szkopjében, és Belgrádba hívtam. A JKSZ Központi Bizottságának ügyeletese útján értesítettem az elnökség tagjait, hogy tartózkodjanak otthon, hogy azonnal Belgrádba jöhessenek, ha szükséges... Alig adtam ki az utasításokat, Kraigher jelentkezett Ljubljánából:

„Tito elvtárs meghalt.”

... Elnémultam... Nem tudom, még most sem tudom leírni azt a fájdalmat, amit akkor éreztem...

... Azonnal összehívtam 18 órára a két elnökséget, s az elvtársak zöme megérkezett. Én elnököltem... Leróttuk kegyeletünket, elfogadtuk a kiáltványt és a temetési szertartás programját. Rengeteg embert mozgósítottunk ebben a munkában... A temetésen tartandó búcsúbeszédet már előzőleg megírtam... Minden szavát a szívemből szakítottam ki, mert Titótól kellett búcsúzni a jugoszláv kommunisták nevében... Mit mondjak az érzelmeimről? Ott álltam, megrendülten. Nyugtatókat szedtem, amit nem szoktam,

mert a sírás szorongatta a torkomat. Tudatában voltam a veszteség pótolhatatlanságának. Akkor sem voltam így megrendülve, amikor édesapám halt meg, mint most, amikor Tito távozott. Súlyos percek voltak, s most sem tudok róluk beszélni...

Május ötödike, a bánat napja. 17 órakor kimentünk az állomásra, hogy bevárjuk Tito vonatát... Megrendülten néztem Kostić tengernagyot, Tito szárnysegédét. Négy hónapig ki sem mozdult a klinikai központból. Még az utcára sem ment ki. Állandóan elnökünk mellett maradt. És most a koporsót követte — egyedül. A halott marsallt, főparancsnokát követte. Amikor a koporsót elhelyezték a gépkocsiba, állt és tisztelgett. Sírva fakadtam. Ha erre gondolok, mindig meghatódok. Ez a kép életem végéig elkísér...